

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB

3. RÆKKE. IV. BIND.

REDIGERET AF

VILLADS CHRISTENSEN

I KOMMISSION HOS TILLGES BOGHANDEL
I KØBENHAVN

TRYKT I AARHUS STIFTSBOGTRYKKERI

1904—05

Hr. Hans Bertelsen i Andsager.

Af Chr. Villads Christensen.

Det er ikke Meningen at give en Levnedsskildring af den Præst, hvis Navn staar over disse Linier, -- dertil mangler vi de allernødtørftigste Oplysninger. Vi ved hverken, naar han er født eller naar han døde, hvorlænge han beklædte sit Præsteembede eller hvem han var gift med. Wibergs Præstehistorie siger kun om ham, at hans Fader Bertel var Præst i Andsager før ham og levede der 1609, samt at Hans Bertelsen døde 1640. Det sidste er tilmed ikke rigtigt, da han endnu nævnes i 1641.

Derimod kaster Retsprotokollerne i Viborg Landstings Arkiv et mærkeligt Lys ind over et Par enkelte Episoder af hans Liv og viser os Hans Bertelsen i saa barokke og for en Præst saa højst usædvanlige Situationer, at man ikke kan undlade at stanse ved den Mands Navn, naar man først en Gang er bleven opmærksom paa ham. Men selv disse Episoder bliver ikke fuldt opklarede: snart er Lyset for svagt og det slukkes for tidligt, snart er det gaaet gennem farvet Glas, saa det kun viser os et be- dragerisk Billede. Vi faar derfor ikke Hans Bertelsens Skikkelse at se i fulde og klare Omrids, men kun en utydelig Skygge af den i et fjernt og mystisk Halvlys.

Første Gang Hans Bertelsen nævnes er i 1621. Da

beskyldes han for at have gravet efter Guld i en Høj, som kaldes Gaardhøje. Hovedvidnet imod ham er en »Hjorddreng« ved Navn Diunes Tommesen, barnefødt i Varde og tjenende i Heisel (Hessel i Hodde Sogn). Han vidnede baade paa Varde Byting og Øster Horne Herredsting, at han selv saa Folk kaste et Hul i samme Høj, og at Hr. Hans gik hos dem og bar dem Mad og Øl. Som Vidner optraadte desuden Jens Sørensen, Ridefoged paa Riberhus, tilligemed flere Mænd; men de kunde kun berette, at de havde hørt »Røgt og Tidende«, at Hr. Hans havde ladet grave i Højen og der fundet »Guld og Materie«. Andre havde hørt, at han havde fundet Guld og en Pundert¹⁾ af Metal.

Hans Bertelsen mødte selv paa Viborg Landsting. Han indvendte her imod Diunes Tommesens Udsagn, at denne ikke var myndig eller til Laugalder, og det var i hvert Fald kun en enkelt Mands Vidne. Dog benægtede han ikke, at han havde været ved Højen samme Tid; og da han blev spurgt, om han bar Mad og Øl til Arbejdsfolkene, svarede han kun, at dersom han havde baaret eller vilde give dem noget, kom det ingen ved. Han blev dernæst tilspurgt, om han kunde benægte, »det han jo havde [sendt] velb. Hr. Ulrik Sandberg²⁾ en Prøve af samme Materie. Da svarede Hr. Hans, at han med Hr. Ulriks Bevis vilde gøre bevislig, at Hr. Ulrik havde annammet.«

Med denne uklare Sætning slutter Proceduren og Dommen afsiges: Efterdi Hr. Hans ikke benægter noget af det, som Vidnerne beskylder ham for, skal deres Vidnesbyrd fremdeles staa ved Magt.³⁾

¹⁾ En Dolk eller et kort Sværd.

²⁾ Ulrik Sandberg til Kvelstrup var Lensmand paa Lundenæs 1603—1636.

³⁾ Viborg Landstings Justitsprotokol 1621, S. 69, 140.

Mere findes ikke om denne Sag, og unægtelig — alt det interessanteste mangler. Vi faar ikke at vide, i hvad Hensigt Præsten har ladet grave i Højen eller hvad han har fundet i den. Det er uforklarligt, hvorfor han gør sig saa megen Umage for at nedslaa disse Rygter, hvis Sandhed han dog sluttelig ikke selv vil benægte. Og vi ved ikke, om der overgik ham noget ondt, da han havde tabt den Sag, han selv havde rejst ved at indstævne Diunes og de andre Vidner for Landstinget.

Vil man være meget velvillig mod Hr. Hans, kunde man jo formode, at han kun har ladet Højen udgrave af arkæologisk Interesse. Netop i disse Aar var det, at Studiet af vore Oldtidsminder tog fat. Ole Worm havde allerede da begyndt sin Virksomhed for at samle Oldsager, han opmuntrede flere Præster til det samme, og netop i 1621 udkom den første Samling af gamle danske Indskrifter. Ole Worm fik nu kongelig Understøttelse til sine Arbejder, og i 1622 udgik Befaling til alle Præster om at indsende Beretninger om Oldtidsminder i deres Sogne. En saadan, dog først fra 1638, haves ogsaa fra Hans Bertelsen i Andsager.¹⁾ Han omtaler her Gaardhøj som liggende sønden for »2 dyndfulde dybe Moser og Moradser, som kommer af Østen igennem Andsager Søndermark og samles i Grensvaad og løber ned i Andsager og Hissel Aastrøm«. Men han tier stille med, at han selv tilforn har gravet i samme Høj.

Alt i alt er der heller næppe Grund til at tillægge Hr. Hans slige videnskabelige Bevæggrunde. Hans Bestræbelser for at holde Sagen skjult tyder snarere paa, at han har været ledet af Overtro eller Vindesyge. Og i sidstnævnte Retning drages ogsaa Tanken, naar man gør

¹⁾ Trykt i Danske Samlinger 2, IV, 91.

Bekendtskab med den næste Episode af Hr. Hans's Liv, som vi kender noget til. Thi denne Beretning gaar ganske klart ud paa, at han forsøgte at skaffe sig Guld ad nemme Genveje, denne Gang nemlig som Falskmøntner. Det kan dog straks siges, at han utvivlsomt var uskyldig i den Sag; men alene hans Navns Indblanding i Affæren tyder dog maaske paa, at Almuen har beholdt en Forestilling om, at der bestod en vis Forbindelse mellem Hans Bertelsen og det ulovlig erhvervede Mammon. Eller stammede mulig det hele fra, at han havde en Broder, der var Guldsmed?

Hele denne Falskmøntnerhistorie er for øvrigt saa grotesk, at der ikke kan tillægges den mindste Troværdighed, og den bør ikke komme de i den nævnte Personer til nogen Skade paa deres Ære og Lempe. Til Gengæld er den saa meget mere kuriøs at læse.

Øvrigheden havde i 1638 fanget et Par Tyveknægte, Anders Christensen Beerdag og Christen Møller, som først sad fangne paa Lygum Kloster, senere paa Koldinghus. Den 30. August 1638 var de i Forhør paa Lygum Kloster og aflagde her, »løs og ledig, ubunden og utvungen, førend at nogen Dom paa deres Hals er gangen«, en vidtløftig Tilstaaelse om alle deres Bedrifter.

Først bekendte Anders Christensen Beerdag en Række Hestetyverier, som han og hans Kammerat havde gjort sig skyldige i, og derpaa tog han fat paa Falskmøntneriet:

»Dernæst bekender han Anders Christensen, at Jens Korsgaard, Borger i Holstbroe, haver gjort og gydet falske Penge. Af samme Penge havde han bekommet adskillige fra hannem, og havde han selv lært af hannem, baade Rigsdaler og smaa Penge, dog alt danske Mønt, at gyde, og kunde Christen Solgaard, Borger samme steds, ogsaa gyde falske Penge.

Ydermere bekender han at have været hos en Herremand ved Navn Hans Wolff Unger i Vendsyssel paa en Gaard ved Navn Overklit og gydet adskillige alle Haande baade grove og smaa danske Penges Mønt for hannem i tre Ugers Tid. Og haver samme Junker udgiven saadan Penge til Norbaggerne, af dennem han for de samme igen fik Tømmer til sin Gaard.

Nok bekender han, at en Præst ved Navn Her Hans Bertelsen, Sognepræst i Andtzager imellem Ribe og Varde, haver møntet adskillige mange Penge, baade for Gunde Rostrup paa Krabbesholm i Judland, og for Fru Karen paa Fruergaard.¹⁾ Samme Præst lod hvert Aar fra Liubech fra sin Factor en ny Stempel at stempe Dalere med hjemhente, og haver Kejserens Øverste, som laa paa Riberhus i Krigstiden med sine Soldater, skikket Bud efter samme Præst, fordi han var kommen i Forfaring, at han kunde slaa Penge, at han for hannem nogen skulde forfærdige. Og der han med sit Redskab til hannem kom, og hannem saa mange han begærede forfærdiget, haver Øversten sagt til hannem, han skulde igen hjemdrage og mønte saa længe han vilde, dermed at hans Soldater kunde bekomme Penge. Og den Tid han Anders Christensen til forbemeldte Præst var kommen, havde han vist hannem i en sønderlige Kammer norden ved Stuen ved hans Urtehave adskillige Daler, som han selv havde slagen, saavel og sit Redskab, som han dertil brugte.

Nok bekender han, at hans Hustru og Børn bo ved Randers i en By ved Navn Tharm ved en Mand Peder Jensen.²⁾

1) Fruergaard i Sønder Felding Sogn tilhørte paa den Tid Familien Skram. En Datter af Jakob Skram til Fruergaard (Kirsten) var gift med ovennævnte Gunde Rostrup.

2) En By af dette Navn findes ikke ved Randers. Maaske Thanum (Taanum).

Nok bekender han, at han for sin Mønteri Skyld var fængselig ført paa Bremerholm; mens han haver given Fangefogden Søffren Treder sammesteds 2 Rigsdaler fordi han lod hannem derfra bortløbe. Siden blev han paa Hald fængseligen indsat og udbrod sammesteds igen.

Nok bekender han, at forskrevne Her Hans Bertelsen sin Broder, en Guldsmed sammesteds ved hannem boendes ved Navn Peder Bertelsen, i lige Maader saavel som sin Broder møntede og slog Penge.

Nok bekender han, at Jørgen Krudkræmmer i Husum haver hentet og bekommet adskillige af saadanne falske Penge fra forskrevne Her Hans Bertelsen.

Nok bekender han, at Jørgen Jensen i Billund fik af hannem 40 Daler udi danske Croner af sin egen Mønt, som han selv havde gjort, og havde bemeldte Jørgen Jensen og hans Skötter med saadanne Penge dragen til Errik Hansen i Schanderup og for de samme købt af hannem 2 Kvier, som hver af dennem beholdt en af.

Nok bekender han, at Hans Bøguad, Skøtte, haver tagen en Sølvkande paa Koldinghus, den samme haver han solgt Hr. Hans Bertelsen i Andtzager og havde bekommen derfor af hannem 24 Rdlr.

Nok bekender han, at i Christen Fredsteds Faders Jens Thuduids Hus i en liden vester Stue haver han sat og gydet Penge for hannem en Nats Tid og gjort 24 Rigsdaler, som han fik hannem hen til, og drog sin Søn til Holstbroe og ville købe Heste for de samme, og havde forskrevne Jens Thuduids Søn Niels Jensen ogsaa bekommen fra hannem af samme Penge, og var denne Niels Jensen lige saa skyldig i Tyveri og Skötteri som sin Broder Christen Fredsted, Hans Schøtte og Christen Møller kunde være«.

Christen Møller, som derefter fik Ordet, havde væsent-

lig kun Hestetyverier og Krybskytteri at melde om. Om de falske Penge fortalte han kun følgende:

»Nok bekender han, at Anders Christensen havde overantvordet hannem for en lang Bøsse 10 hele Rigsdaler, som var af de Penge, han selv havde gjort; trej af dem havde han givet en Kone for Ærter, og Toldskriveren i Kolding gav hannem smaa Penge for en.«¹⁾

Selv om man nu vil antage, at Christen Andersen virkelig har drevet Falskmøntneri, — og i den Henseende har Christen Møllers faa og nøgterne Ord større Beviskraft end Fangens egen Tilstaaelse — saa er dog Christen Andersens Skildring af hele denne store Bande, af hvilken Kejsereus Øverste, 2 danske Adelsmænd og en adelig Dame, en Præst, 2 Borgere i Holstebro og en Mængde Almuesmænd skal have været Medlemmer, saa fantastisk, at man ikke kan være i Tvivl om, at i hvert Fald det meste af Fortællingen er opdigtet. Bemærkningen i Tingsvidnet om, at anklagede fremføres »løs og ledig, ubunden og utvungen«, indføres som bekendt for at fjerne en mulig Tvivl om, at Bekendelsen er aflagt frivillig. Men dette Vidnesbyrd nyder med Rette ikke nogen stor Tiltro²⁾, dels fordi det viser sig, at man i de Dage stadig kunde faa Arresterterne til at aflægge Tilstaaelse om saa meningsløse Ting, at man uden videre Undersøgelse kan gaa ud fra, at de er ganske opdigtede, dels fordi Arresterterne selv ofte tilbagekaldte alle deres Tilstaaelser, naar de kom paa Retterstedet, og Udsigten til en endelig Befrielse fra Fængslet og Torturen var nær. Saaledes gik det ogsaa her.

¹⁾ Top. Saml. p. Papir, Koldinghus Nr. 29 (Rigsarkivet).

²⁾ Se f. Eks. nærværende Samlinger 3, II, 253, og »Fra Arkiv og Museum« I, 127—29.

Endnu d. 11. Januar 1639, da Anders Christensen paany blev forhørt paa Koldinghus i Nærværelse at Byfogden Niels Iversen og nogle Borgere, vedstod han sin forrige Bekendelse. Men 3 Dage senere, d. 14. Januar, da han blev hængt ved Hvolbøl i Lejrskov Sogn, »siges samme Fange paa sin yderste Afsked fra denne timelige Liv samme sin Bekendelse ved sin højeste Saligheds Ed at have benægtet og kasseret for hæderlige Præstemænd og andre ærlige Folk, som omkring stode paa Retterpladsen, der han nedstigede af Vognen til Galgen, som er bygt østen Hoelbyll, og der siges hannem at have sagt:

O, I ærlige, nærværendes fromme Dannemænd og Godtfolk! Nu ser jeg min Endeligt og visse Død for mig; thi beder jeg Eder for Guds Skyld, at I beder med mig til Herren allesammen, det han naadelig vilde forlade mig, hvis jeg haver sagt om den Dannemand Hr. Hans Bertelsen i Ansager; thi jeg ved hannem aldeles intet andet at beskylde end alt Ære og godt, og ej heller jeg haver kendt hannem eller været i hans Hus, ikke heller haft nogen Omgængelse med hannem i alle mine Dage, saa sandelig Gud skal være min Sjæl naadig, naar jeg nu skifter denne Verden og agter at blive en salig Guds Barn.«¹⁾

Den nye Lensmand paa Lundenæs, Iver Vind til Nørholm, synes imidlertid at have troet mere paa Misdæderens første Bekendelse end paa hans Tilbagekaldelse ved Galgens Fod. Han »forhvervede«, som det hedder i Dombogen, Anders Christensens Bekendelse fra Koldinghus, for saa vidt den vedkom Præsten i Andsager, og hans Fuldmægtig, Slotsskriver Peder Nielsen paa Lundenæs, mødte med den paa Landstinget og »formente, samme Bekendelse burde ved Magt at blive«. Derimod

¹⁾ Viborg Landstings Dombog C, 1639 S. 163 b.

mødte som Fuldmægtig for Hans Bertelsen en Mand ved Navn Bertel Hansen fra Andsager, formodentlig en Søn af Præsten. Han fremlagde Misdæderens Tilbagekaldelse og tilbød endvidere, at Hr. Hans vilde bevise »sin ærlig Røgt og Navn« med Sognevidne og 4 Stokkenævninger. Landsdommerne har dog lige saa lidt som Lensmanden tillagt disse Vidnesbyrd nogen Betydning; thi de omtales ikke i Dommen. Hans Bertelsen bliver vel frifunden for den paasigtede Forbrydelse, men alene fordi »det findes, forskrevne Anders Myndter, som samme Bekendelse gjort haver, at have været en Misdæder, som for sine udædiske Gerninger er heden rettet, hvis Ord og Mundheld efter Recessen ikke staar til troende.«

Dette var den sædvanlige Udgang paa slige Sager. Skøndt det en Gang for alle var bestemt i Loven, at Misdæderes Udsagn ikke stod til troende¹⁾, affødte dog regelmæssig hver saadan Udlæggelse en Sag ved Landstinget, og Dommen ender da altid med, at Misdæderens Udsagn ikke bør komme den sigtede til nogen Skade.

For saa vidt behøver der ikke i denne Sag at skjule sig noget særligt Fjendskab fra Iver Vinds Side overfor Præsten i Andsager. Men af det, som senere skete, faar man dog Indtryk af, at Lensmanden gerne havde set, at Hans Bertelsen i 1639 var bleven dømt som Falskmøntner Thi saa havde han ikke selv behøvet i 1640 at trænge Præsten ud af Embedet.

Hvorledes det gik til hermed, kender vi ikke helt; thi vi har ikke Iver Vinds Fremstilling af Sagen. Derimod kender vi Hans Bertelsens Opfattelse; den gik ud paa, at Iver Vind vilde have sine Børns Skolemester og sin fordums Pige forsørgede i Andsager Præstekald; derfor skulde Hans Bertelsen bort, og idet Lensmanden be-

¹⁾ Reces 1553 § 18.

nyttede en usandfærdig Beskyldning af en Kvinde, Maren Christensdatter, imod ham, fik han ham dømt fra Kaldet. Om denne Affære fremlagde Hans Bertelsen en skriftlig Beretning paa Landstinget d. 27. Septbr. 1641, og dels for denne Beretnings Skyld, dels fordi han paa Øster Herreds Ting havde sagt, at Iver Vind skulde skamme sig, blev han derpaa stævnet af Lensmanden.

Vi ved som sagt ikke, hvad Iver Vind har svaret til Præstens Beretning — formodentlig ingen Ting, siden det ikke nævnes. Men helt urigtig har den ikke været, det fremgaar af den nye Præst Anders Lauritsen Wedels egne Optegnelser.¹⁾ Han fortæller nemlig herom følgende: »Anno 1635, efter jeg havde studeret der (i København) i 2 Aar, haver ærlig og velb. Mand Iver Wind til Nørholm begæret, jeg vilde informere hans Børn og være deres Skolemester, og haver derfor tjent hans Velbyrdighed, ikke aleneste hans egne Børn at undervise og optugte, men ogsaa andre adelige Børn, hans Velbyrdighed tog til sig og satte under min Haand og Disciplin, i 4½ Aar. — Anno 1640, der H. Hans Bertelsen i Andtzagger, den 1. Martii, selvvillig afstod Andtzagger Sogn og Kald, er jeg efter Guds vise Raad og Forsyn lovlig kaldet til Sognepræst i forskrevne Andtzagger Sogn, og blev straks derefter, den 10. Aprilis, ordineret til det h. Præsteembede af højlerd Mand Doctor Johan Borchersen, da Biskop udi Ribe, og det hæderlige Ministerio ibid. Siden den 13. Apr., som var Mandagen til min Broders Gregers Lauritzens Bryllup i Ringkøbing, er jeg af Guds Forsyn med fornemme gode Venners Raad trolovet af hæderlig Her Enevold Gregersen i Dejbjerg til ærlig og gudfrygtig Pige Mergrette Knudsdatter, tjenendes velb. Fru Helvig Skinkel Iver Winds. — Samme

¹⁾ Trykt i Samlingerne I, 318 ff.

Aar den 23. Tr., som indfaldt den 8. Novembris, gjorde velb. Iver Wind og hans Frue vort Bryllup i Ringkøbing.«

Det har altsaa sin Rigtighed baade med Børnenes Skolemester og med den fordums Pige. Men der er jo den Forskel i de to Beretninger, at Iver Vinds Protegé — noget forsætlig, som det synes — betoner, at Hr. Hans »selvillig« afstod Sogn og Kald, medens Hans Bertelsen paastaar, han blev dømt fra det. Begge Parter er interesserede i Sagen, og man faar altsaa tro, hvem af dem man vil.

Landstingsdommen af 25. Novbr. 1641 i Sagen mellem Præsten og Lensmanden er mærkelig løs og forsigtig. Den nævner, at »Hr. Hans udi hans Indlæg og Tingsvidne ubeskedentlig forskrevne Iver Vind haver paatalet af Ubesindighed«; men den ender ikke des mindre med, at Dommerne dog ikke kan kende Sagen saaledes beskaffen, at Hr. Hans derfor bør at lide paa sin Ære, eller at de kan udstede nogen Æredom paa ham derfor.¹⁾ Herremanden er saaledes ikke helt rensset for Præstens Beskyldninger.

Efter den Tid høres intet mere om Hans Bertelsen, — Lyset er nu slukket for sidste Gang.²⁾ I det foregaaende har der været mange Spørgsmaal, men af klare Svar findes kun faa. Var han en vindesyg Person med Bekendtskaber i tvivlsomme Kredse? Eller var han en med Urette forfulgt Mand, hvem nogle Besynderligheder maaske havde gjort til Genstand for Almuens Mistro, og hvis Embede en selvraadig Herremand havde Brug for?

1) Viborg Landstings Justitsprotokol 1641, S. 164.

2) Jeg har forbigaaet en ubetydelig Retssag i 1637 angaaende et Par, som Hans Bertelsen havde truet med aabenbart Skrifte, da den intet oplyser om Præsten personlig.

Kun en Digers Fantasi vil evne at lade en tydelig og fuldt forstaaelig Karakter fremtræde af de uensartede Brudstykker, vi kender af hans Levnedsløb. Dette er ikke forsøgt her, — vi har kun meddelt det, som findes i Dokumenterne.

